

‘ผังความสัมพันธ์’ เชื่อมโยงคนสู่คนให้เป็นชุมชน

ทวิภัทร บุญชริกสวัสดิ์ เรียบเรียง¹

ในบรรดาเครื่องมือศึกษาชุมชนหลายๆ อย่าง เครื่องมือการศึกษาชุมชนที่เรียกว่า ‘ผังความสัมพันธ์’ เป็นเครื่องมือที่มีจุดเด่นในเรื่องการสร้างความคุ้นเคยให้เกิดขึ้นระหว่างตัวผู้ใช้เครื่องมือนี้ศึกษากับสมาชิกของชุมชน

ผังความสัมพันธ์ นับว่าเป็นการใช้สัญลักษณ์แสดงถึงตัวบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งช่วยให้เราเข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชนในแต่ละช่วงเวลาตั้งแต่อดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เห็นความซับซ้อนของความสัมพันธ์จนนำไปสู่ได้มาซึ่งวิเคราะห์พฤติกรรมของคนในชุมชน เช่น พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ หรือทำให้มองเห็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทั้งในระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ไปจนถึงระดับชาติ

รู้จักคนให้เหมือนกับตัวละครในภาพยนตร์

การศึกษาทำความเข้าใจชุมชน ก็เหมือนกับเราเริ่มดูหนังสนุกๆ ซักเรื่องหนึ่ง เมื่อหนังเริ่มฉายเราก็มักจะยังไม่รู้ว่าเรื่องราวในหนังเรื่องนั้นเป็นยังไงบ้าง แต่หนังเรื่องนั้นก็ค่อยๆ เริ่มเล่าเรื่องผ่านตัวละครในหนังเรื่องนั้นทีละตัวให้เห็นว่าตัวละครนั้นมีบุคลิกลักษณะเป็นอย่างไร มีความคิดหรือจุดมุ่งหมายอะไร มีปมปัญหาอะไร หรือว่ามีความสัมพันธ์กับตัวละครอื่นๆ ในเรื่องยังไงบ้าง เราจะไม่สามารถดูหนังให้รู้เรื่องได้แน่ๆ ถ้าเราไม่รู้ไม่เข้าใจเรื่องตัวละครในหนังเรื่องที่เราดู

การศึกษาผังความสัมพันธ์ของชุมชนก็เช่นกัน มันไม่ต่างจากการดูหนังซักเรื่องหนึ่ง ผังก็เหมือนกับบทภาพยนตร์หรือเนื้อเรื่องย่อทำให้เราเห็นที่มาที่ไปและเรื่องราวของตัวละครต่างๆ ทำให้เข้าใจบทบาทและความสัมพันธ์หลักๆ ในการมีชีวิตอยู่ในชุมชนนั้นๆ นั่นเอง ซึ่งช่วยทำให้เราเข้าใจเรื่องราวทั้งหมดในชุมชนที่เราทำการศึกษาได้อย่างรวดเร็ว และยิ่งเราเข้าใจตัวละครต่างๆ ในชุมชนมากเท่าไรเราก็จะเกิดความเข้าใจชุมชนที่เราศึกษาได้เร็วมากขึ้นเท่านั้น

ผังเครือญาติ

‘ผังเครือญาติ’ (Genogram) เป็นตัวอย่างของผังความสัมพันธ์แบบหนึ่ง ที่เอาความสัมพันธ์ชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่าแบบเครือญาติมาเขียนขึ้นเป็นผังโดยใช้สัญลักษณ์แทนบุคคล และใช้เส้นตรงขีดเชื่อมกันระหว่างสัญลักษณ์บุคคล โดยเส้นนั้นแทนทั้งความสัมพันธ์ทางสายเลือดและความสัมพันธ์จากการแต่งงาน โดยผังนี้จะชี้ความสัมพันธ์ที่บุคคลในผังจะมีต่อกันไปตลอดชีวิต

การทำผังเครือญาตินั้นทำได้โดยการสัมภาษณ์หรือสอบถามเพื่อบันทึกข้อมูล และอาจจะต้องตามไปรู้จักบุคคลที่ปรากฏอยู่ในผังด้วย โดยการเข้าถึงตัวตน นิสัยใจคอ อาชีพหรือความถนัดความสนใจต่างๆ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานกับชุมชนนั้นต่อไปด้วย เนื่องจากครอบครัวเครือญาติที่เราจัดทำผังออกมานั้นย่อม

¹ นักจัดการความรู้และพัฒนา มูลนิธิวิจัยไวยาย (why i why Foundation)

เป็นพื้นฐานของชุมชนโดยรวม และยังสะท้อนลักษณะเด่นของชุมชนโดยรวมออกมาได้ด้วย เช่น ผังครอบครัวของคนในเมืองกับในสังคมชนบทย่อมแตกต่างกัน หรือผังครอบครัวของแรงงานที่เคลื่อนย้ายถิ่นจากเดิมในชนบทเข้ามาทำงานในเมืองก็อาจมีความแตกต่างของลักษณะเครือญาติไปตามแต่ละสภาพชุมชนนั้นๆ เช่น ขนาดครอบครัวเครือญาติใหญ่-เล็กไม่เท่ากัน

หรือผู้ศึกษาอาจจะพบว่าฐานะทางเศรษฐกิจโดยรวมของครอบครัวก็อาจจะไม่เท่ากัน ซึ่งการเห็นความแตกต่างหรือลักษณะเฉพาะจากผังก็จะทำให้การวางแผนพัฒนาทำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และตรงกับลักษณะของปัญหาหรือตรงกับความต้องการกับชุมชนมากยิ่งขึ้น เช่น หากศึกษาแล้วผังที่เขียนขึ้นมาปรากฏเครือญาติที่มีขนาดใหญ่มีรายละเอียดชัดเจนสูง ก็มีความเป็นไปได้สูงที่ชุมชนแห่งนั้นมีการรวมกลุ่มช่วยกันกันแก้ปัญหาต่างด้วยตนเองอยู่ตลอด หรือสามารถเอาศักยภาพภายในชุมชนออกมาแก้ปัญหาได้เอง โดยที่ชุมชนนั้นไม่ต้องพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกในการแก้ปัญหามากนัก เนื่องจากมีลักษณะเครือญาติที่แน่นแฟ้นเข้มแข็ง หรือมีโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรจากภายนอกได้มากกว่า

‘ระหว่างทาง’ ที่อาจจะสำคัญกว่า ‘ปลายทาง’

นอกจากความรู้ความเข้าใจที่เราได้จากการศึกษาแล้ว สิ่งที่สำคัญไม่แพ้กันที่เราได้มานั้นก็คือในระหว่างการเขียนผังความสัมพันธ์มันทำให้ตัวเราที่เป็นผู้ศึกษาเกิดความคุ้นเคยกับชุมชนขึ้นอย่างมาก ซึ่ง ‘การสร้าง ความคุ้นเคย’ ก็เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งของการทำงานกับชุมชน เพราะเรารู้ว่าใครมีบทบาทอะไร และปฏิสัมพันธ์กันอย่างไรในชุมชน

ดังนั้น ตัวอย่าง ‘ผังครอบครัว’ ก็เป็นตัวอย่างผังแบบหนึ่งของการเขียน ‘ผังความสัมพันธ์’ ซึ่งเป็นสิ่งที่เราอาจจะเขียนออกมาได้หลายแบบหลายชนิดไปตามลักษณะย่อยๆ ความสัมพันธ์ในชุมชนที่เราต้องการศึกษา อาทิเช่น เขียนผังความสัมพันธ์ระหว่างสาวโรงงานกับนายจ้างในชุมชนโรงงานทอผ้า ก. หรือเขียนผังความสัมพันธ์แม่ค้าในตลาด เป็นต้น แต่สิ่งที่เราจะต้องระลึกถึงเอาไว้ตลอดเวลาที่ทำการเขียนผังความสัมพันธ์ทุกรูปแบบทุกลักษณะก็คือการเกิดความคุ้นเคยระหว่างผู้ศึกษากับสมาชิกชุมชนที่เราเข้าไปศึกษาเพื่อจัดทำผังความสัมพันธ์ขึ้นมาั่นเอง

รายการอ้างอิง

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. วิธีชุมชน : เครื่องมือ 7 ชิ้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก (นนทบุรี : สุขศาลา, 2555)

คู่มือการลงภาคสนาม สังคมวิทยาชนบท ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2555